

בשוכבו גווע

שירים על קץ האב: דילן תומס ונתן אלתרמן¹

זיוה שמיר

השוואה בין שיר של המשורר הוולשי דילן תומס (1914-1953), מחשובי המשוררים המודרניים בשפה האנגלית, לשיר של נתן אלתרמן (1910-1970), מחשובי משוררי המודרנה הארץ-ישראלית, היא לכאורה עירוב של מין בשאינו מינו: כידוע, כתב המשורר האנגלי הנודע שירה אישית, רוויה ביסודות אוטוביוגרפיים למכביר, ואילו אלתרמן התחמק מן הווידוי האוטוביוגרפי בכל כוחו ומאודו. זה כתב במסורת האנגלית של "לשון ההמעטה", וזה כתב שירה רוסו-עברית צבעונית וקולנית, עזה וגועשת. זה הושפע ממיתוסים קלטיים עתיקים, וזה הושפע מהספרות העברית לדורותיה ומן המודרניזם הצרפתי-רוסי. הדמיון בין השניים באמת קלוש ביותר.

עם זאת, ניתן למתוח כמה קווי אקבלה ולסמן סימני היכר משותפים אחדים בין שני המשוררים הגדולים: אבותיהם של השניים נשאו עיניהם בתחילת דרכם לכותר השירה, אף כתבו פה ושם שירים לעת מצוא, אך עסקו רוב ימיהם בחינוך. בניהם הגשימו את שאיפת אבותיהם וטיפסו במעלות היכל השירה, אך נודעו בציבור באורח חייהם הבוהמיאני, שעמד בניגוד גמור לאורח החיים הקונפורמיסטי של דור האבות. שני המשוררים הגדולים והפופולריים התפרנסו בעיקר מחיבור שירים ומחזות, ולא היה עולה בדעתם למצוא את פרנסתם מהוראה לגיל הרך. ואף זאת: שני המשוררים, שהשפעתם על הקוראים ועל המשוררים הצעירים הייתה חסרת תקדים, לא האריכו ימים, מחמת שתיית אלכוהול מרובה, שפגעה במערכות גופם והביאה לקריסתן.

בשנת 1934, והוא כבן עשרים בלבד, החליט דילן תומס לעזוב את עיר הולדתו הנידחת סוואנסי (Swansea), שעל חוף מיצר בריסטול, ולעשות את חייו הבוגרים בלונדון התוססת – בירת העיתונות, הספרות והתאטרון. כאן פרסם עד מהרה את ספר שיריו הראשון 18 שירים, שביסס את מעמדו כאחד המשוררים הצעירים המבטיחים ביותר. בשנות חייו המעטות והרעות בחר דילן תומס להקדיש את רוב זמנו לעבודה

עיתונאית ולכתיבת תסריטים ותסכיתים. הידוע שבהם הוא מחזהו-תסכיתו האחרון תחת חורש חלב (*Under Milk Wood*), ש"שחקניו" הם **קולות** (נוסח עברי: שולמית הראבן, 1987).

בשל ההשפעה חסרת התקדים שהייתה לו על בני הדור הצעיר, עורר דילן תומס תרעומת בקרב המבקרים השמרניים, שביקשו לגזול ממנו את כתריו ולהציגו כבוהמיאן מפוקפק וחסר אחריות, הגורם לפריקת עול ולהלוך רוח תבוסתני בקרב הנוער. הוא התמוטט ונפטר מהרעלת אלכוהול בטרם מלאו לו ארבעים שנה בזמן מסע הרצאות לארצות-הברית, שבמהלכו השתתף בביצוע הבכורה של מחזהו המקורי *Under Milk Wood* בקמברידג' מסצ'וסטס במאי 1953, כשנה-שנתיים לאחר מות אביו. את שירו "Do Not Go Gentle into That Good Night", שהוא אולי הנודע בשיריו, כתב ליד ערש אביו הגווע. בשוליו רשם: "שיר זה נכתב בעת חוליו האחרון של אבי, תומס, ד. ג'. תומס, אשר שימש מורה בבית-הספר היסודי בסוואנזי". השיר מפציר באב שלא ילך אל מותו בכניעה, ללא מאבק; שימשיך להיאחז בחיים בכל מחיר ולא יוותר. השיר זועם על האב שבשמיים הלוקח ממנו את אביו, ועם זאת מרחם על שני האבות – הביולוגי והטרנסצנדנטי – גם יחד. גם כוחו של האב שבשמים הולך ואוזל, ממש ככוחו הדל של האב הגוסס (ובמונחי ניצשה, לפנינו תמונה של "מות האלוהים"). אפשר שסופו המר של האב הוא שגורם למשורר לאבד את אמונתו בהשגחה העליונה, ולהתבונן בשני האבות בחמלה ובדאגה על כוחם המתמעט. השיר קורא לאב למרוד בגזר דינו של החלוף, תוך שהבן מתכחש כביכול לסופיותו של המוות, כמבקש לעצור את הזמן מלכת:

Do Not Go Gentle into That Good Night / Dylan Thomas

Do not go gentle into that good night,
Old age should burn and rave at close of day;
Rage, rage against the dying of the light.

Though wise men at their end know dark is right,
Because their words had forked no lightning they
Do not go gentle into that good night.

Good men, the last wave by, crying how bright
Their frail deeds might have danced in a green bay,²
Rage, rage against the dying of the light.

Wild men who caught and sang the sun in flight,
And learn, too late, they grieved it on its way,
Do not go gentle into that good night.

Grave men, near death, who see with blinding sight
Blind eyes could blaze like meteors and be gay,
Rage, rage against the dying of the light.

And you, my father, there on the sad height,
Curse, bless, me now with your fierce tears, I pray.
Do not go gentle into that good night.
Rage, rage against the dying of the light.

אל נא תלך בלאט אל חיק החשכה / דילן תומס

אל נא תלך בלאט אל חיק החשכה,
על הזקנה למרד עד פלות באור המתמעט,
קום, זעק חמס בטרים בוא יומך.

החכמים הלא ידעו צדקת האפל נכוחה,
כי לא היה בכח דבריהם ברקים מלט.
גם הם לא יפסעו בלאט אל חיק החשכה.

הצדיקים אשר בבוא גל אחרון בוכים איכה
קצרה נדם ברפיונם פרי הלולים לשאת.
אף הם יזדעקו חמס בבוא החשכה.

פראים שצדו ולוו בשיר חמה בהלוכה,
ובמאחר גלו שאף חטאו לה חטא,
גם הם לא יהלכו בלאט אל חיק החשכה.

והקודרים, אשר בבוא יומם עינם סמאה, בוכה,
אף מי שפכהתה עינו מבזיק מבט לוחט,
מזדעקים, קוראים חמס על זו החשכה.

וגם אתה, אבי, ממרום תוגת שבתך,
ברכת-אלה בעז דמעה הואל נא לי לתת.
אל נא תלך בלאט אל חיק החשכה.
קום, זעק חמס בטרים בוא יומך.

מאנגלית: זיוה שמיר

השיר כתוב במתכונת הווילנל (villanelle) – ז'נר צרפתי ששימש לכתיבת פסטורלות, פזמונים ושירים קלים ונהנתניים. פירוש המילה "Vilanelle" הוא 'כפרית' או 'כפרייה'

(בדומה למילה הלטינית "villa", שפירושה 'בית כפרי'), ואכן בז'נר זה נכתבה בדרך-כלל שירה קלה ונאיבית, למטרות ריקוד ושירה, ווקלית או אינסטרומנטלית. זהו ז'נר בעל מבנה חריזה הדוק ומחייב, ובו חמישה בתים בני שלוש שורות (טרצטים) בסכמת חריזה א-ב-א, ובסופם בית מרובע לתפארת החתימה (ובסך-הכול 19 שורות). בדרך-כלל שני החרוזים של הווילנל (א-ב) עוברים כחוט השני לאורך השיר כולו, ללא יוצא מן הכלל. והנה, בשיר שלפנינו דילן תומס משתמש בניגוד לשגרת המוסכמות בז'נר קליל זה להעלאת נושא כבד ונכבד מאין כמוהו. ייתכן שנבחר כאן הווילנל דווקא, משום שדילן תומס ביקש שכל חרוזיו של השיר יחרזו במילים "day" ו"night", המייצגות כמובן את החיים ואת המוות. הוא מפציר באב שלא לוותר בנקל, לדבוק בחיים ולהילחם בכל יכולתו בציפורני המוות. "אל תלך", הוא חוזר ומשמיע באוזני האב כבהשבעה, בהזכירו לאב שגם החכמים, המכלכלים את מהלכיהם בשום שכל, וגם הפראים, אנשי השבט הקמאי ההולכים אחר צו לבנם, נלחמים בכל מאודם – איש איש בדרכו ובתורו – בגזר דינו של החלוף.

אך טבעי היה לו בחרתי בתרגומי להשתמש בתרגום בחרז [OR] כאחד החרוזים המבריחים את הווילנל כבריח. המילים "אור" ו"שחור" בכוחן לשקף היטב את המטען הליטורלי והסימבולי של המילים "day" ו"night" (כמסמלי חיים ומוות), ולא יקשה על המתרגם למצוא להן חרוזים רבים ומגוונים. אלא שהעדפתי על פניהם את החרוזים [XA-ET] משום שהראשון מכיל בתוכו מילים כמו "חשכה" וכמו מילת הקינה "איכה", ואילו השני מכיל מילים כמו "חטא" ו"העת". זו האחרונה מזכירה את דברי קוהלת: "עת ללדת ועת למות", "עת לטעת ועת לעקור נטוע", "עת ספוד ועת רקוד", "לכול זמן ועת לכל חפץ". החרז הראשון אף מעודד שימוש בחרוזים דקדוקיים כדוגמת "יומך-שְׁבֶתְךָ" כמו בתפילות, הנאמרות בשפתיים דובבות למראשותיו של מת.

*

את יצירת המופת שלו שמחת עניים (1941) חיבר אלתרמן בשלביה הראשונים של מלחמת העולם, בתקופה שבה החלו להשתרר ביישוב הלכי רוח קודרים לנוכח איומי הפלישה הגרמנית לארץ ובעוד המשורר שרוי תחת רישומה של פטירת אביו בטרם עת לאחר מחלה קשה. יצחק אלתרמן נפטר בגיל 58 בפברואר 1939, והמחזור שמחת עניים – ובתוכו השיר רב האנפין "קץ האב" – נמסר לדפוס בדצמבר 1940. אין צריך לומר

שקדרותה החזותית והרגשית של היצירה משקפת נאמנה את ליקוי המאורות שנשתרר
לנגד עיני המשורר הצעיר במישור האישי והכללי כאחד, וכדברי דוד כנעני במסה "על
קו הקץ", שכותרתה נטולה מתוך "שיר של אור", משירי המחזור:

אי אפשר לרדת לעומקן של שירת המלחמה "שמחת עניים" ושירת האמונה
"שירי מכות מצרים", אם אין שמים לב ל"אקלים" בו נולדו. הן מובנות רק על
רקע תקופת גידולן – שנות ניצחונותיו המאיימים של הפאשיזם בעולם [...].
(ש)העלה ברמה נסו של סמאל, (ש)יצא לכבוש את העולם בשם הרע המוחלט,
הסאדיזם, הניהיליזם.³

בשנים אלה אף החל להתרמן להתפכח מן האסתטיציזם המלוטש של "אסכולת
שלונסקי", אשר בא בעבר לידי ביטוי בחזותם החיצונית של שירי כוכבים בחוץ (1938)
שלו עצמו, והבין אל-נכון כי אין בו עוד מענה ראוי לאירועי הימים הנוראים. הוא חש
כי הערכים האוניברסליים של בני האסכולה שאליה השתייך, שאינם מזדהים עם צרת
העם, מתנפצים במפגש עם קרקע המציאות, ו"בשעה זו" של מאבק לחיים ולמוות אין
המשורר יכול להתגדר במגדל השן של האמנות הצרופה – להסתפק בכתובת שירים
ססגוניים ובעלי קסם היפנוטי של "אמנות לשם אמנות". שומה עליו לנטוש לאלתר את
ההשתעשעות חסרת המחויבות פרי עטו של משורר "גולה" המתריס נגד הממסד
והחברה, ללבוש בגדי חאקי חדגוניים ולהשתתף במאבק על עצמאות ישראל; שומה
עליו לשקף את צבעי הזמן ולהטות אוזן לצליליו, גם אם הוא צבוע בצבעי האופל
וצליליו עזים וצורמים. בתקופה שבה גסס אביו ושבה לא ידע היישוב אם ישרוד אם
לאו, העלה להתרמן על נס את ערכם של ערכים כגון הרעות, אהבה הורים לילדיהם,
הקנאה לרעיה והעמידה הנחושה מול הצר, וראה בהם ערכים שישרדו בעולם ככלות
הכול ושבעבורם ראוי לחיות ואף למות.

הפיכתו מבוהמיין "פריזאי" קל דעת, המלטש את שיריו עד דק, ל"משורר
לאומי" כבד הגות, שיצירתו משמשת בבואה לענייני השעה, לא צמצמה את חוג ראייתו,
ההפך הוא הנכון: על אף ששירי שמחת עניים משובצים על כל צעד ושעל בשברי
פסוקים מתרבות ישראל לדורותיה (מן התנ"ך, מספרות חז"ל, מן הפיוט, משירת ימי
הביניים, מהפולקלור היידי ומספרות עם ישראל של הדורות האחרונים), ואף שהם
מלווים את אירועי התקופה בלחש שפתיים דובבות ובלב עטוף חמלה ומלא חרון כאילו

היו מזמוריו ופיוטיו של סידור תפילה מודרני, אין הם מנתקים את המצב היהודי מהקשריו הבין-לאומיים. ממש כבשירים הז'ורנליסטיים הקלים שכתב אלתרמן באותן שנים עצמן, גם כאן – בלב לבה של יצירתו הלאומית והקנונית – הוא מצא לנכון לחרוג מן האקטואלי והלוקלי ולטעת את הבעיה היהודית בתוך מעגליה האירופיים שממזרח וממערב. שיריו מקיפים מישורים הולכים וגדלים, הולכים ומתגבהים – למן הנעשה ברחוב היהודים ועד למתרחש הרחק, מאחורי הגדר, ב"חלונות הגבוהים" של מקבלי ההחלטות וקובעי המדיניות; למן הנעשה במחילות החולד ועולם המתים ועד למשתקף בעין העיט שמבטו לוכד בהעלם אחד עולם ומלואו.

שירו של אלתרמן "קץ האב", הכלול בשער השישי של שירי שמחת עניים, כמו שירו של דילן תומס "Do not go gentle into that good night", הוא שיר המתכחש לסופיותו של המוות, ומבקש למצוא משמעות בתוך תחושת התוהו. דוברו פונה לבת (בין שהיא אחותו של המשורר, העומדת ליד ערשו של האב הגווע, ובין שזו האומה או הארץ החדשה שזה אך הנצה וכבר היא בסכנת הכחדה), בשורות הבלתי נשכחות, העושות שימוש במילים ההומופוניות "עֵבִי"-"אָבִי" (כשם שבהמשך פונה הדובר אל הבת ומתרה בה: "עוֹד עֲלִיךָ כְּעַב יָרֵד זָכֹר הָאָב"): :

כַּחֲוֹתֵנוּ שְׂיִכְלוּ לְעַמֵּל הַנְּשִׁימָה
וּפְנֵי הַטּוֹבְעִים בְּעֵנוּי,
מְתוֹנְנִים וְצְלוּלִים. כֹּל עוֹד בּוֹ נְשִׁמָּה
אֵין תְּמוּרָה לְטִיבוֹ וְשִׁנוּי.

גַּם מִבְּעַד לַחֲלֵי הַמֵּר מִן הַבּוֹר
מִחֲשָׁבְתוֹ לֹא תִדַּע לָהּ מְנוּחָה.
זֶה הַרְגֵל הָאֲבוֹת לְחֹשֵׁב וְלִסְפֹּר
וְלִדְאֹג דְּאֲגַת מְחָר.

זֶה הַרְגֵל הָאֲבוֹת לֹא לומר נוֹאֵשׁ,
רק לומר דְּבָרֵי אִישׁ וְאָב.
זוֹ חִיוֹת יִשׁוּתָם שְׁחֻדְרָה כְּעֵשׂ
בְּעַמְקֵי הַיּוֹמִיּוֹם וּפְרָטִיו.

הוא שָׁאֵל לָךְ מִתְּהוֹ חֲלִיו. מְעַבִּי
מִחֲשָׁפִיו הוּא שָׁאֵל לָךְ. מִכָּה עַד חַךְ.
נְעַת בָּאת וַתְּגִידֵי אָבִי, אָבִי,
וַיִּחְזַק מִבְּרָזָל וַיִּחַךְ.

וַתִּדְעֵי כִּי נָטַל הַדְּבַר מֵאֲבִיךָ.
וְהַכְּבִיד הַמְּחֻנֵּק. וַיִּיגַע.
רק עֵינָיו חֲחִיּוֹת עַל פְּנֵיךָ הוֹלִיךְ,
כְּאֵלוֹ יָדוֹ בְּךָ נִגְעָה.

כִּי קִרְבָּה הִרְעָה מִכָּל הִרְעוֹת.
כִּי שְׁטָפָה עַד צְנוּאר וַתַּעֲלֶעֶ.
אַלֶּיךָ שְׁפָתֵי הָאָב נְעוֹת,
וְקוֹל הָאָב לֹא יִשְׁמַע.

אין להטיל ספק בממד האישי קורע הלב של שיר זה: אלתרמן שראה כיצד אביו נמק מסרטן הגרון ושמע כיצד האב משמיע את מילותיו האחרונות בקול ניחר, משחזר כאן את תחושת המחנק שחש האב (ובני משפחתו העומדים סביב ערשו בשוכבו גווע), תוך שימוש במילים "מָכָה עַד חֵד", "כִּי נָטַל הַדָּבָר מֵאֲבִיךָ", "וְהַכְּבִיד הַמְחַנֵּק", "כִּי שֶׁטָּפָה עַד צְנָאָר וְתַעֲלֵעַ", "שִׁפְתֵי הָאֵב נְעוֹת, / וְקוֹל הָאֵב לֹא יִשְׁמַע.", "כִּחוֹתָיו שֶׁיִּכְלוּ לְעַמֵּל הַנְּשִׁימָה / וּפְנֵיו הַטּוֹבְעִים בְּעֵנוּי". בולטת בצירופים אלה הופעתו הצפופה של הצליל [X] במילים "חֵד", "מֵאֲבִיךָ", "וְהַכְּבִיד", "הַמְחַנֵּק", "כִּחוֹתָיו" "שיכלו". במחזור שמחת עניים בולטים החרזים [AK] ו- [AG], העוברים כחוט השני לאורך כל היצירה, ומבטאים את תחושת החג והחגא (ובצדס החרז [AX], הרך והמקונן והסופק כפיים נואשות לנוכח הרעה).

תחושת מחנק דומה עולה גם מן השיר "דס", הבא אחרי ארבעת שירי "בדרך נא-אמון" (שירי מכות מצדים), הפותח סדרה בת עשרה שירי מכות, ובכל אחד מהם משולב דו-שיח בין האב לבנו. השיר "דס", ובמיוחד רובד הצליל של הבית החותם שיר זה, מבטא את תחושת המחנק במצרים בעת שמקורות המים הפכו דס, אך יש בה גם ממד אישי, אוטוביוגרפי, שלא קשה לזהותו – ביטוי לתחושת המחנק של האב ובנו השרים בגרון ניחר את שיר הכיליון: "סְחַרְחַר אָנִי, אָבִי, סְחַרְחַר לֹא מִמְחוֹל. / נָחַר אָנִי, אָבִי, נָחַר אָנִי פְּחוֹל. / חֲבָקְנִי כְּבִיּוֹם שֶׁד. סְמִכְנִי עַד אֲבָד. / סְמִכְנִי, אָב, בְּנִטּוֹף מִים מִן הַפֶּד". צלילי [X] שבמילים "סחרחר", "ממחול", "ניחר", "פחול", "חבקני", "סמכני", שרובן מופיעות בשיר בצמדים, מקנים לדברים תחושה של סחרחרות ומחנק, בגרון ניחר מחום ומיובש.

אף שהמחזור פורסם רק ב-1944, עם תום המלחמה, השיר "דס" פורסם לראשונה עוד ב-1.9.1939, ביום שבו פרצה המלחמה וכחצי שנה לאחר מותו של יצחק אלתרמן, אבי המשורר.⁴ זוהי תגובתו הנרגשת והטראומטית של איש צעיר, שראה את אביו גוסס לנגד עיניו ולא היה בכוחו להושיעו (אגב, גם בשירו של דילן תומס מבטאות המילים "burn and rave" את תחושת החום והדליריום שבה שרוי האב הגוסס).

השורות המבעיתות של הבית העשירי, המתארות בדייקנות כמו-מדעית את קצו של האב ("אֵת רוֹאָה אֵיךְ גוֹחַן עַל עֵינָיו הַחִיּוֹת / הָאֵמֶן הַמְפִּיל בְּעֵתָהּ: / הַחֲלִי הַדִּיקָן, מְפָרֵק הַחֲלִיּוֹת / וּמְתִיר הַרְקָמָה, תָּא לְתֵא"), מעידות לא רק על השכלתו המדעית של נתן אלתרמן, שאביו שלחו ללימודי אגרונומיה בננסי שבצרפת. הן מושפעות בלי ספק

משורותיו המבעיתות של המשורר הצרפתי-הבלגי אמיל ורהארן בשירו L'emeute על המוות הגוחן על הגווייה ומפרקה באצבעותיו המדויקות והמיכניות.

כמו בשיר "דם" גם בשיר "קץ האב", דווקא האב המוכה והסובל עד דכא הוא שצריך לסעוד ולסמוך את בנו: "זֶה הַרְגָּל הָאֲבוֹת לֹא לֹמֵר נוֹאֵשׁ" נאמר במובאה שהבאנו לעיל, אות לקוצר ידו של הבן להתמודד עם סבל אביו ולהסתמכותו על כוחותיו הרפים של האב ההולך לבית עולמו. דווקא בשירו של דילן תומס, הבן הוא המשמיעה אמירה בעלת עצמה רבה מול האב הנחלש, האומרת לאב שלא ללכת שולל אחר מוסכמות הקובעות כי המוות הוא "good night" ושיש לקבלו בהשלמה ובצידוק הדין. הוא מלמד את אביו להתבונן בכל האמירות הקונבנציונליות הללו בסרקזם ובביטול. בשירת אלטרמן הבן הוא הלומד מאביו: דמות האב היא דמות דאגנית לאין קץ, דמות אחוזה ומעורה בקרקע משפחתו, ולכן המשורר משווה אותו לאלון שקשה לקורעו ולעוקרו מרוב השורשים שהוא שולח בחיים.⁵

למעשה הרעיון הגלום בשירו של אלטרמן "קץ האב" הוא רעיון אלטרמני מובהק, החוזר על עצמו בכל יצירתו, לסוגיה ולתקופותיה, החל משירו "הדלקה" (משירי הפתיחה של כוכבים בחוץ) ועד ליצירתו האחרונה חגיגת קיץ: רגשות אנושיים בסיסיים, כגון אהבת אם ודאגת אב יש בהם כדי להחזיר את העולם לסדרו בהימוט סדרי עולם – בזמן מלחמות, מהפכות, אסונות טבע ושאר "מכות מצרים", הצצים מפעם לפעם ברחבי תבל כלהקת שחקנים נודדת. רגשות אנושיים אלה הם אדני היסוד של הקיום האנושי, הם ולא האידאות והאידאולוגיות הגדולות, שעליהם נאלצים מיליוני בני אדם למסור את נפשם במלחמות חסרות תכלה ותוחלת. ביצירה מרכזית כדוגמת שמחת עניים שנכתבה בתקופה שבה לא ידע היישוב אל נכון אם יצליח לשרוד אם לאו, העלה המשורר את ערכה של הַעֲוֹת, ובצדה ערכים כדוגמת אהבת הורים לילדיהם וקנאת אוהב לאהובתו, כאותם ערכים שישרדו בעולם ככלות הכול, ובעבורם ראוי לחיות ואף למות. בעת קטקליזם נורא, רק ערכים אנושיים חסרי פשרות כאהבת אם לבנה ודאגת אב למשפחתו עומדים במבחן, ואינם נכתמים או מועבים. לעתים הגיע הרעיון ההומניסטי הזה אפילו לשירי הילדים של אלטרמן, כגון שירו "הפירמידה של האחים ונג" (מתוך ספר הַתְּבָה המזמרת), המרמז לכך שרק בכוח אהבתם של האחים ונג, ולא בשל הווירטואוזיות האתלטית הבלתי מצויה שלהם, עומדת הפירמידה האנושית שלהם איתן על זירת הקרקס, ואינה קורסת.

באותה עת שבה כתב את שירו "קץ האב" ראה אלטרמן לא רק את קצו של אביו, אלא גם היה עֵד להיווצרותם של חיים חדשים. בינואר 1941, כחודש לאחר שמסר את

שמחת עניים לדפוס, נולדה בתו היחידה תרצה, שנסכה לחייו שמחת חיים. גם ביצירה שמחת עניים מתוארת חרדת המוות והיווצרותם של חיים חדשים מתוך התוהו. היצירה משביעה את האל לבל יתן לארץ האבנים הדלה והאפורה, הסגורה והמסוגרת במצור, ליפול אין אונים על מזבח ההיסטוריה ("וְהָיָא הַבֵּן חוֹבֶקֶת בְּסוּדָר [...] רַק כַּח תֵּן לָהּ, אֶב כַּחוּם, רַק כַּח. / לְמַעַן לֹא תִפֹּל בְּטַרְסָם עֵת בְּלִי כַח. / בְּרוּךְ נוֹתֵן כַּחוֹ עַל אֶרֶץ וְדָרְדָר / וְלֹא וְלִחְבוֹק לָהּ בְּסוּדָר").

הערות:

- 1 תלמידתי ורד אריאל עבודה נרחבת בנושא זה, והוסיפה על העיון בשני שירים אלה גם עיון בשירו של ביאליק "אבי".
- 2 "bay" בבית השלישי ("Their frail deeds might have danced in a green bay") הטעה אחדים מהמתרגמים, שהבינו שמדובר במפרץ ירוק. ולא היא, הכוונה היא שהצדיקים יודעים שמעשיהם היו יכולים לעטרם בעטרת ניצחון של עלי דפנה (bay), אלמלא רשלנותם ורפיונם.
- 3 דוד כנעני, בינם לבין זמנם, מרחביה 1950, עמ' 220.
- 4 ראו: "משירי מכות מצרים" (א. דם; ב. צפרדע; ג. כְּנִים), השומר הצעיר, שנה ח, גיל 33, י"ז באלול תרצ"ט (1.9.1939), עמ' 9-10. ראו גם: עוזי שביט, שירה מול טוטליטריות: אלתרמן ו"שירי מכות מצרים", הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, חיפה ותל-אביב 2003.
- 5 ראו מאמרו של הרי גולומב "בדיות וקניינים – עיונים בשירת אלתרמן", קשת, י"א (אביב 1961), עמ' 30-61. המאמר נדפס בחלקו, תחת הכותרת "דמות האב בשירת אלתרמן", בספר נתן אלתרמן: מבחר מאמרים על שירתו (עורכת א' באומגרטן), תל-אביב 1971, עמ' 162-179.

אָבִי

מוֹזֵר הָיָה אֲרַח חַיִּי וּפְלִיאָה נְתִיבָתְךָ,
בֵּין שְׁעָרֵי הַטְּהָרָה וְהַטְּמֵאָה נְעוּ מַעְגְלוֹתֶיךָ יַחַד,
הַתְּפִלָּה הַקְּדוֹשׁ בַּחֹל וְהַנְּשָׁגֵב בַּנְּתַעֵב הַתְּבוֹסֵס.
בְּמַעֲרַת חֲזִירֵי אָדָם וּבְטֵמְאֵת בַּיִת מְרוֹזָח,
בְּאֲדֵי נֶסֶךְ פְּגוּלִים וּבְעַרְפְּלֵי קִטְרֵת תּוֹעֵבָה,
מֵאַחוּרֵי חֲבִיּוֹת מְזֻג, עַל-גַּבֵּי סֶפֶר צְהַב-גְּוִילִים
נִגְלָה עָלַי רֹאשׁ אָבִי, גְּלִגְלַת קְדוֹשׁ מְעֻנָּה,
כְּעָרוּפָה מֵעַל כְּתַפְיָה צְפָה בְּעַנְנֵי עֶשֶׂן,
פְּנִים דְּוִים מְצַעֵר וְעֵינָיִם זֹלְגוֹת דָּם;
דּוּמָם עֲמַדְתִּי בֵּין בְּרַכְּוֹ וְעֵינֵי תְלוּיּוֹת בְּשִׁפְתָיו,
הֵמוּ שְׁכוּרִים מְסַבִּיב וּסְבוּאִים סֶפְקוֹ בְּקִיָּאָם,
מִפְּלֻצוֹת פְּרָצוּפִים נֶאֱלָחִים וְזֶרְמַת לְשׁוֹן שְׁקוּצִים,
נְעוּוּ הַכְּתָלִים מְשֻׁמֵּעַ, הַחֲלוּנוֹת חָפוּ פְּנֵיהֶם,
רַק אֵל אֲזַנִּי לְבִדְדָה, אֲזֶן יֶלֶד לֹא מְטַמְּאָה,
נִזַּל וַיִּפְכֶּה חֶרֶשׁ לַחֵשׁ שִׁפְתִּים טְהוּרוֹת,
לַחֵשׁ תּוֹרָה וְתַפְלָה וְדַבְרֵי אֱלֹהִים חַיִּים.

לֹא-רִבַּת רְאִיתִי אֶת-אָבִי, לֹא-אֶרְכּוּ יָמָיו עָמִי,
בְּעוֹדְנִי כִּךְ וְקִטָּן וּבְטָרָם אֶשְׁבַּע צְלָמוֹ,
בְּקִרְאָה עוֹד עֵינֵי לְרַחֲמָיו וְרֹאשִׁי לְמַחְסֵה יָדוֹ,
לְקַחוּ הַמּוֹת מֵעָלַי, הַפְּרִיד בֵּין שְׁנֵינוּ לְנִצָּח,
אֲךְ דְּמוֹתוֹ צִפְנֵתִי בְּלִבִּי, אֶקְרָאנָה וְהַתִּיצְבָּה:
כְּשׁוֹר נִגִּיעַ כַּח, מִתְנַהֵל דּוּמָם וּלְאֵטוֹ,
פוֹסַע בְּמוֹטוֹת עָלוֹ, רַחֵב גְּרָם וּכְבֵד צַעֵד,
נִקְשָׁה וּמִתְאַפֵּק וְשׁוּה, הוּא-הוּא בְּכָל-חֲלִיפוֹת הָעֵתִים,
בִּימֵי סִגְרִיר טְעוּנֵי זַעַף וּבִימֵי שְׂרָב קוֹדְחִים,

צעד קד־רנית והסע עגלת חיי, הזוחלת,
עמוסה אבנים לעיפה, ב־דרכים כבדי עבטיט
ובא־רחות עמקי חול ומענני תימרות אבק,
מפ־קתו שחוחת מוטה, מצחו חרוש דאגה,
ועיניו, בארות יגון, תוהות באפס תקנה,
על-כל-פ־רשת דרכים וליד כל-ראש נתיבות:
היבא מאשר יבא אחד גואל ומרחם? –
ככה ראיתו תמיד, ונפשי עלי השתחחה,
בהנתקו מדי בקר מעם חיק אלהים, מקור חיי,
עם התפשטו מחלצותיו הטְהורות, טליתו וטופותיו,
ובעוד עיניו בנפשו ולבבו ככנור פלאים יקמה,
ובעוד אָזנו נטויה אל הננת כוכבים רחוקה,
יצא נכנע ומחריש ונבוד כמכה ירח
לשוב אל סבלות ימיו הזעומים ולעצבון ידיו:
שֶׁבֶת יום-תמים אל-עקרבים בתוך מרזח סרוחים,
גמע הבל פיהם והתגאל ברוח שפתיהם.
יום יום – עלות לגרדס, יום יום – השלך לגב אריות.
ובשובו לעת-ערב החִדְרָה פלו שותת קיקלון,
נתעב ונאלח על נפשו, כמשוי ממצולת סחי,
שנע לפי לענותו, אלם יגונו הכריעני.
הה, לולא קטנתי ככה, לולא רפיתי כח,
ואתנה כתפי עם כתפו וצנארי עם צנארו אשים,
נשא עמו בעל ועמס אתו בסבל,
חלק כחלק נמשכה, אולי יקל-לו בגללי –
אפס כי קצרה ידי מאד ותפ־לתי בחיקי כִּלְתָה,
והוא גלמוד כשהיה שרד נתיבו, נתיב התלאה,
שחה לעפר נפשו מרב נטל ואמץ כח,
ובהעק המשא מאד – לא עמד לבו, כי נשבר,
ויפל תחתיו פתאים וימת בחצי ימיו.
כתוא מכמר, על אם הדרך, כרע נפל אבי.
נפל ולא הוסיף קום.
ובי־רפתי בית-העולם

מאחורי פרבר הזפתים, מעון חלקאים,
בתוך קברות אֶחיו, דלי-עם ואביוני-אדם,
בלא עתם כִּמְהוּ שְׁפוּתִים לַעֲפַר מִוֶּת,
רֶחֶץ מֵאֲבָק חֶלְדוֹ וּמְטֹהֵר מִזֶּהֱם יָמִיו,
לְבוּשׁ בְּדִים, צַחִים כְּשֶׁלֶג בְּקֹר וּכְנֶפֶשׁוֹ,
וְעֵטוֹף טְלִית בְּלָה, צְהֻבָה כְּגוֹיֵלִי סִפְרִיו
וּכְמוֹהֶם רְנָה כְּלָה תְּפִלוֹת וְרַחֲמִים,
נְשׁוּקַת שְׁפִתַיִם חֲרָדוֹת וְסִפּוּגַת רִיחוֹת קִדְשׁ,
מִתַּחַת לְצִיּוֹן עֵץ דָּל, נְבוּב נְסָרִים דְּקִים,
בְּאַחַד מִיָּמֵי אֱלוֹל מְצָאוּ עֲצֻמוֹתָיו מְנוּחָה,
וּכְתֻבָּת קְצָרָה מְרַאֲשׁוֹתָיו, חֲרוּתָהּ בְּיַד לֹא אֶמֶן,
תְּעִיד עָלָיו נְאֻמָּנָה: "פ. נ. אִישׁ תָּם וְיֹשֶׁר".

* נדפס לראשונה בכתב העת "שבו".